

EL CRÈDIT A PAGÈS ALS SEGLES XIV-XVI. SOBRE LA LòGICA ECONÒMICA DEL MERCAT DE RENDES

*Mercè Aventín i Puig
Universitat de Barcelona*

1.- L'origen de l'endeutament

Amb caràcter general, podríem dir que l'endeutament a pagès parteix de la relació de domini i explotació (sostracció) que la societat englobant estableix amb l'economia pagesa. Aquesta relació és, però, dinàmica en el sentit que durant la baixa Edat Mitjana es transformen les formes d'explotació, concepte que, almenys a partir d'aquesta època, integra o ha d'integrar també l'intercanvi desigual. Així, podríem afegir que, en part, l'endeutament prové de l'intercanvi desigual entre el camp i la ciutat, perquè s'origina en necessitats monetàries de la pagesia (per pagar renda en diners, impostos i productes manufacturats) que són establertes fora d'ella, sovint en el medi urbà; i de l'intercanvi desigual entre el petit pagès i el mercat, que es crea en base al control que l'incipient capital mercantil i financer hi exerceixen.

L'endeutament a pagès també pren carta de naturalesa en les irregularitats de les col·lites i en una demografia difícil de controlar (dots i llegendes). La incidència i la gravetat d'aquests factors, hom no sabria com separar de les específiques relacions de classe (entre economia pagesa i societat englobant) que penalitzaven el consum i la inversió.

Així, doncs, si la sostracció era l'element desequilibrador de les fràgils economies pageses que rosegava l'autoconsum, forçosament elàstic, tindrem que la primera anella en els processos d'endeutament de la petita pagesia seria el que podríem anomenar préstec al consum¹.

El fenomen d'endeutament per préstecs al consum, inseparable de la participació forçada en el mercat de cereals, és també dinàmica en el sentit que molt sovint deu implicar una espiral de més participació involuntària en el mercat i més endeutament, fins a la fallida de l'explotació pagesa. Dinàmica, també, en el sentit que mentre, per uns, s'acumulen els deutes de manera imparabile, per altres el nivell d'endeutament es pot controlar, i per altres, encara, hi ha la sort d'escapar dels deutes i arribar a la posició de creditors. Això, de fet, introdueix la noció de deute manejable i deute immanejable², que parteix de la posició deutora inicial per acumular-hi les condicions d'austeritat (hàbits de consum i estalvi). Partint

1. Col·lecció de pergamins de Can Llobera, Llinars del Vallès, docs. 8, 15 i 69; i M. AVENTÍN, *Documents per a la Història de Llinars del Vallès*, I, Llinars del Vallès, 1990, p.16, 18 i 35.

2. A. BHADURI, *La estructura econòmica de la agricultura atrasada*, Mèxic, 1987, p.74-75.

d'una posició deutora manejable, la família pagesa que tingui propensions al consum extremadament baixes, si no es produeix una situació de sobresostracció i/o de mala collita, podrà amb el temps acumular el suficient per a redimir el deute i passar a la posició de prestadora. Per contra si el deute inicial és massa gran (immanejable), amb independència de les condicions d'austeritat de la família o de si es produeix una situació de sobresostracció o de mala collita, segurament es produirà una espiral de deutes acumulatius que arruïnaran l'explotació. Cal tenir present, però, que els petits pagesos amb propensió al consum relativament elevat no poden generar estalvis, de manera que, partint d'un nivell de sostracció estable, sempre viuran al llindar de la ruïna. Per als que s'alliberin d'una situació d'endeutament, les condicions d'austeritat continuaran essent importants, puix que, de la decisió que el cap d'explotació prengui en aquest terreny dependrà que s'incrementi el consum familiar (com pensaria Chayanov) o que es primi l'estalvi, que pot ser canalitzat cap al mercat de diner.

Les dues situacions, la de les famílies amb saldo negatiu (o simplement necessitades de diner) i la de les famílies amb saldo positiu, finalment, afloren al nivell documental a partir del segle XIV, quan es desenvolupa a la ruralia el mercat del diner sota la forma de compra-venda de pensions censals. Son els *censos* castellans o censos consignatius, més comunament anomenats a Catalunya censals morts. Prenien la forma de venda de pensions (censals) per una quantitat determinada de diner (preu), essent la relació entre pensió i preu el for o interès, que a Catalunya va oscil·lar, en el període estudiat, entre el 5 i el 7'14%³. Emiliano Fernández de Pinedo diu que era una mena de crèdit hipotecari a termini indefinit que donava un interès legal i exigia la hipoteca d'una renda o un bé segur⁴. Amb més precisió, Bartolomé Clavero explica que, segons la doctrina pontifícia, el contracte de compra-venda de censals morts es constituïa per un venedor que venia la pròpia renda o pensió censal per un preu que, com la pensió, es fixava en diner (*pecunia numerata*); la renda o pensió censal s'havia de consignar (garantia hipotecària) sobre un bé immoble determinat o també sobre tots els béns del venedor i/o dels seus avaladors; el censatari (venedor de la pensió) podia redimir-se de l'obligació a voluntat; i el censaler tenia un dret perpetu a la pensió que no s'extingia fins que el censatari, voluntàriament, la redimia⁵.

Sota l'aparença de venda de cens, amb pacte de retrovenda, era en realitat una forma de crèdit plenament inserida en el sistema feudal que, com descriu Clavero, partia de la praxis jurídica de les tinences en penyora (terres) amb dret als fruits, dels establiments i de les vendes de rendes a carta de gràcia, i de les lleis restrictives de la usura⁶. Hom observa les connotacions feudals d'aquesta forma de crèdit en la subordinació del capital a la terra, com indica Fernández de Pinedo: en el cas del crèdit rural feudal, diu, en que el més important era la pensió censal (allò que es venia i comprava), el posseïdor del capital estava com subordinat al posseïdor dels béns hipotecats, perquè, un cop constituït el censal mort, el creditor no podia recuperar el seu capital fins que el censatari decidia redimir-lo⁷. Els

3. El preu del diner no es va mantenir estable, sinó que va experimentar una tendència a la baixa. A la dècada dels setanta del s.XIV, el for de les pensions va pujar per sobre del 8%, en concordança amb el mateix fenomen observat al País Valencià. A finals del segle XIV, el preu del diner va baixar fins el 6'2%, per estabilitzar-se molt aviat de nou en el 7'14%, situació estable fins a la dècada dels quaranta del segle XV. A partir de vers 1445, el for de les pensions censals baixa al 5-5'5%, i es manté en aquest baix nivell fins a finals del segle XVI. Aquesta situació s'inseriu en un fenomen més general, només que a Mallorca i al País Valencià va començar abans. La pobresa monetària, de la qual les devaluacions dels anys 1455-56 i 1492-93 són testimoni, podia ser la causant de la tendència a la baixa del for de les pensions censals.

4. E. FERNÁNDEZ DE PINEDO, *Del censo a la obligación: modificaciones en el crédito rural antes de la primera guerra carlista en el País Vasco*, a A. GARCÍA SANZ i R. GARRABOU, ed., "Historia Agraria de la España Contemporánea", I, (Barcelona, 1985), p. 298.

5. B. CLAVERO, *Usura. Del uso económico de la religión en la historia*, Madrid, 1984, p. 47.

6. Ídem, p.45-46.

7. FERNÁNDEZ DE PINEDO, *Del censo a la obligación*, p. 305.

mercantilistes, que formaven part d'aquell sistema, tendien, en realitat, a la identificació del diner amb els mitjans de producció, concretament la terra; de manera que, per ells, l'interès del capital era una renda del diner semblant a la renda de la terra⁸.

2.- Procedència del capital dels crèdits

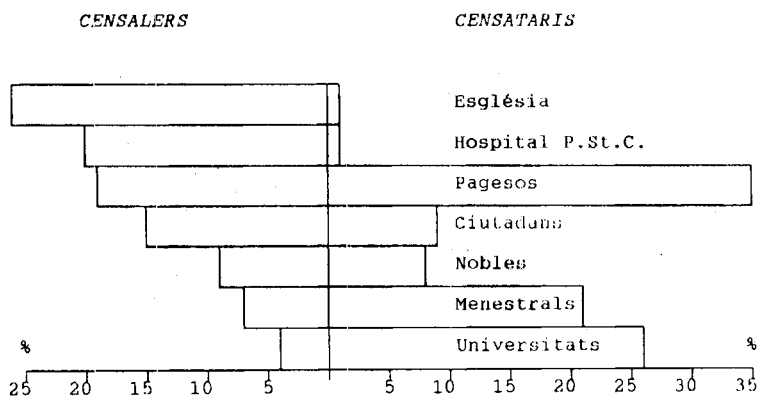
Per Emiliano Fernández de Pinedo, bon coneixedor del crèdit rural a Biscaia a finals de l'Antic Règim, el capital dels crèdits no podia procedir ni exclusiva ni preponderantment d'antics *censos* redimits o d'aquests més els interessos percebuts. La font de capitals no es trobava dins del sistema creditici⁹. Fins aquí el seu punt de vista ens sembla ben aplicable a la realitat que nosaltres hem estudiat: els censalers del Vallès, als segles XIV-XVI, no invertien en la compra de censals amb el propòsit dominant de capitalitzar els interessos per comprar més censals. Més interessant, però, i digne d'anàlisi, és l'observació positiva d'aquest historiador que el capital invertit en *censos* havia de provenir de capitals generats a través de la monetarització de la renda de la terra, dels delmes i de l'especulació amb cereals i bestiar. Tindríem, doncs, que una part del producte pres al camp a través de la sostracció, hi seria reintroduït en forma de diner per la via del crèdit, a fi de convertir-se en una altra forma d'intercanvi desigual i de drenatge de recursos. L'observació, ens sembla essencialment correcta, amb precisions necessàries. En la mostra documental estudiada per nosaltres, eclesiàstics i nobles figuren sovint com a compradors de pensions censals (els nobles també com a venedors), la qual cosa encaixa amb la idea de la inversió de capitals procedents de la sostracció; una massa considerable de compradors són pagesos benestants que poden invertir els seus estalvis (producte net de les seves explotacions) i els guanys obtinguts com a mediadors en la gestió de la sostracció (arrendament de rendes senyoriales i monetarització-comercialització de les rendes); i altres són burgesos, homes de ciutat i vila-mercat (mercaders, menestrals, notaris, canviadors), que poden invertir en crèdit rural una part dels guanys procedents de l'intercanvi desigual entre el camp i la ciutat i de l'intercanvi desigual entre el petit pagès i el capital mercantil i financer. Des d'aquest punt de vista ampli, sí que podríem convenir que, en part, serien capitals procedents de la sostracció (intercanvi desigual inclòs) els que alimentarien el crèdit rural. Tanmateix, de l'estudi que nosaltres hem efectuat es desprèn que, al camp, una part numèricament majoritària del crèdit, és a dir, de les compra-ventes de censals, ho eren per quantitats petites, això suggereix que el diner invertit en la compra de pensions procedia dels estalvis de les capes mitjanes de la pagesia i la menestralia¹⁰.

8. J. M. KEYNES, *Teoría general de la ocupación, el interés y el dinero*, Mèxic, 1970, reimp., de la 2ª edició, p. 303.

9. FERNÁNDEZ DE PINEDO, *Del censo a la obligación*, p. 305.

10. El gràfic adjunt ha estat confeccionat amb escriptures de compra-venda de censals i àpoques de pensions procedents de l'antic arxiu parroquial de Sant Pere de Vilamajor, de col·leccions de pergamins de cases de pagès de Llinars del Vallès, de l'arxiu Fidel Fita d'Arenys de Mar (documents relatius a Sant Celoni) i de l'arxiu Patrimonial del Marquès de Barberà (documents relatius a Granollers i als antics dominis dels senyors de Tagamanent).

Gràfic de freqüentació del mercat de censals per sectors socials
(fontes parroquials, municipals i particulars del Vallès Oriental)

En observar el gràfic, podem considerar globalment la participació de les diferents classes socials, estaments i institucions en el mercat de rendes censals, copsar la freqüència amb que hi acudeix cada sector, i quin és el propòsit que el mou, si comprar renda censal o vendre-la.

Els clergues, gairebé només hi acudeixen com a compradors. De fet, de tots els grups socials i institucionals considerats, l'Església és la que cobra un nombre major de rendes censals. En segon lloc, entre els perceptors de rendes de la documentació estudiada figura l'Hospital de Pobres Malalts de Sant Celoni, institució mig municipal (o de la universitat) mig eclesiàstica que, com l'Església, és gairebé només cobradora de pensions censals, quasi mai pagadora.

Els pagesos acudeixen al mercat de rendes a vendre i comprar, però, com que una part de les pensions que compren són per a donar-les a l'Església, el resultat és que són més censataris (pagadors de rendes) que censalers (cobradors)¹¹. De tota manera, com que, en el referent a la pagesia, les dades documentals que hem obtingut respecte dels censals són més completes que les de la resta de grups socials (hem treballat amb fons particulars de cases de pagès), podem indicar que la diferència entre les pensions pagades per la pagesia i les ingressades (el valor global en sous) no és tan gran com el que indirectament sembla reflectir el gràfic, el qual –repetim-ho– només indica freqüentació en el mercat. Si l'índex 100 fos el valor absolut de les pensions pagades per la pagesia, el 95 seria l'índex del valor de les pensions cobrades pel mateix grup social. És a dir que, com a classe, la pagesia era quasi tan creditora com deutora de sí mateixa. A pagès hi havia un mercat de rendes censals on el diner dels preus i de les pensions –tret de les pensions per aniversaris¹²– circulava gairebé només per mans de pagesos i, com que generalment en la mostra documental estudiada les famílies no es barregen passant de censataris a censalers i a la inversa, és clar que el mercat de rendes, els segles XIV-XVI, és reflex i causant del procés de diferenciació social entre pagesos.

Els ciutadans acudeixen més a comprar que a vendre rendes i això es correspon bé amb el seu paper de grup adinerat i socialment emergent. Els nobles també freqüenten més

11. M. AVENTÍN, *Terra i societat al Vallès Oriental (segles XIII-XVI)*, Universitat de Barcelona, 1993. Tesi doctoral inèdita, cap. IV, p. 645-679.

12. M. AVENTÍN, *Mercat de rendes, mercat de la salvació*, en premsa.

el mercat per comprar renda que no pas per a vendre'n, però aquí el gràfic és enganyós, perquè, fins allà on les informacions xifrades de la mostra en que basem la nostra anàlisi indiquen, sembla que el valor total de les pensions censals pagades per la noblesa era superior a les cobrades. És a dir que en termes reals en el mercat de rendes censals, a diferència dels ciutadans, els nobles eren més deutors que creditors.

A Sant Celoni, vila-mercat que hem pres per mostra, els menestrals, quan necessitaven capital, venien pensions censals a gent de la seva classe social, a grups de l'èlite (mercadors, notaris, paraires), que hem classificat com a ciutadans, a l'Hospital i al clergat. A diferència del medi pagès, aquí el mercat era més diversificat, i el client del menestral molt sovint no era un altre menestral; per això, no es pot dir –com dèiem de la pagesia– que a través del mercat de rendes el diner circulava entre gent de la mateixa classe social de productors urbans, creant una diferenciació entre menestrals. Més aviat sembla que s'hauria de dir que el mercat de censals a la vila serveix per a consolidar la posició econòmica de l'èlite de famílies mercaderes i de professions riques i la posició rendista de l'Ésglésia, en detriment de les capes populars que constitueixen la menestralia.

Per últim, les universitats vallesanes són venedores de rendes, quasi mai compradores. Els seus clients compradors eren, ja ho sabem, ciutadans, nobles, clergues i menestrals, més o menys per aquest ordre. El paper censatari de les universitats es comprèn si considerem la seva funció econòmica passiva: funcionaven gairebé només per a organitzar les recaptacions tributàries, acordar les despeses d'interès col·lectiu local i fer front als pagaments senyoriais i a la fiscalitat reial. En aquestes condicions era més fàcil que els faltés diner que no pas que els sobrés per a invertir-lo en la compra de renda. La creació i la venda de pensions censals per a cobrir dèficits i fer front a pagaments imprevistos va començar a ser pràctica comuna de les municipalitats o universitats rurals a partir de la segona meitat del segle XIV, amb autorització dels senyors respectius.

3.- L'element dinàmic del mercat del diner

En aquest mercat de diner que veiem començar a desenvolupar-se a la ruralia, quin és l'element dinàmic, l'oferta (quantitat de diner) o la demanda (preferència per la liquiditat)? La nostra impressió és que la demanda és feble, més que l'oferta. Les raons de la demanda són diverses: d'inversió i endeutament. Alguns compradors de diner (censataris, venedors de pensions), en fases de creixement, són gent que vol ampliar explotacions, posar en marxa un obrador o aixecar una casa. Molts, però, en època de creixement, i més encara en temps de decreixement, eren gent amb dificultats que havia de fer front a una despesa extraordinària (dotar una filla), equilibrar el pressupost familiar (mal any) o eixugar deutes anteriors. Efectivament, un elevat percentatge de censals morts van ser constituïts per a esborrar i simplificar petits deutes acumulats de termini fix, a base de convertir-los en un sol deute perpetu, l'import del qual acostumava a ser superior a la suma dels petits deutes precedents, una part dels quals eren préstecs al consum. Seguia, així, l'espiral de l'endeutament que afectava les petites famílies pageses, i que va acabar per involucrar les pròpies universitats de la ruralia quan, d'una banda, la pressió fiscal de la monarquia i els senyors les van empènyer a cercar diner amb què satisfer els impostos, i, de l'altra, quan els estrats superiors de la pagesia i de les viles-mercat, van descobrir que la compra de censals de les universitats pròpies era al cap darrer una forma d'obtenir renda dels propis veïns, accedint al control de les finances de la col·lectivitat¹³. Així, per exemple, i com a testimoni de la pressió fiscal damunt la universitat de Sant Celoni, veiem que el 1353 la universitat protesta de

13. AVENTÍN, *Terra i societat*, cap.V, p. 719-733.

la talla que hom vol imposar als veïns per a contribuir amb 100 lliures a la proferta que els hospitalers havien promès al rei per ajudar a la guerra contra Gènova; el 1366, en plena guerra amb Castella, Pere “el Cerimoniós” va exigir el cobrament d’un subsidi per via de fogatge per a subvenir a les necessitats bèl·liques, al qual els homes de Sant Celoni, temerosos de represàlies, van fer front amb la venda d’un censal de 500 sous de pensió. Vol dir això que les necessitats pressupostàries de la universitat en aquella conjuntura eren de l’ordre dels 7000 sous (for del 7%). Per a una població aproximada de 119 focs (fogatge de 1381), la quantitat de 7000 sous representava una càrrega d’uns 60 sous per família, aleshores equivalents a uns 336 litres de blat¹⁴. L’opció de vendre censals, en lloc de repartir el pes total de la càrrega entre els vilatans, és comprensible, perquè aquest sistema, dit de deute consolidat o perpetu, resultava més suportable: entre pagar d’un cop 60 sous per família, amb els que reunir els 7000 sous necessaris, o pagar a partir de l’any següent 4,2 sous anuals per família, amb els que satisfer els 500 sous de pensió, sembla que l’opció raonable és la segona, sobretot si es té present que, com és normal, la universitat es reservava el dret de redimir l’obligació. Barcelona havia estat, vers 1330-1340, la pionera d’aquesta pràctica; una forma de deute públic que, amb sorprenent rapidesa, es va estendre pel conjunt del territori català, afectant indistintament municipalitats urbanes i rurals¹⁵; l’exemple de Sant Celoni n’és una prova evident, que es va perllongar a les centúries següents, tal com consta en èpoques de pagaments similars els anys 1512 i 1540, entre altres.

La mecànica del sistema consistia en la creació de censals morts, per decisió dels homes de la vila, reunits en consell general a la capella de sant Celdoni. A la mateixa reunió s’elegien síndics, és a dir, procuradors o representants de la universitat, amb poders notariais per a fer efectives la creació i venda dels censals¹⁶. Es tractava de gent de la vila, generalment del món dels oficis, com el ferrer Narcís Gurri, qui fa pagaments de censals a nom de la universitat el 1436¹⁷. Les pensions censals que es treien al mercat eren generalment molt elevades, en consonància amb les necessitats de diner de les universitats. Devia ser difícil que un sol comprador adquirís la totalitat del censal, que sovint calia fragmentar en funció de la demanda. Per a posar d’acord oferta i demanda, calia recórrer a la venda als encants en pública subhasta, de manera que el més oferent s’enduïa la part més gran de censal. El pagament, quan la quantitat era important, s’efectuava a través de la taula de canvi de Barcelona, mitjançant el procediment de la dita de taula, és a dir la comunicació al banquer de registrar en el compte de la universitat els diners del preu, descomptats del dipòsit o compte del comprador: el 1447, per exemple, Gaspar de Palol, senyor del castell de Palol d’Onyar, va dipositar a la taula de canvi de Barcelona 250 lliures, en pagament d’un censal mort de 250 sous de pensió que li va vendre la universitat de Sant Celoni¹⁸. Comprar i vendre censals no es feia sense risc. Risc del venedor d’endeutar-se amb excés i no poder pagar la pensió; i risc del comprador de trobar-se amb un venedor insolvent que no li paga la pensió. Per a conjurar el perill funcionaven els fiadors i les garanties hipotecàries, que, en una universitat com la de Sant Celoni, eren les imposicions de la vila i els béns dels seus habi-

14. Sobre els focs de Sant Celoni, vegi’s S. LLOBET, *El medi i la vida al Montseny*, Barcelona, 1947. Edició catalana, Granollers, 1990 –citem per aquesta edició–, p.453 (el fogatge que l’autor data de 1359 és en realitat de 1381). Quant al blat, calculem sobre la base de 8 sous la quartera vella de Granollers (de 44’8 l.). Si com diu E. LE ROY I A-DURIE (*Les paysans de Languedoc*, París, 1966 –citem per l’edició abreujada de Flammarion, 1969, p. 47-48–), la ració normal de blat d’una persona era de 490 litres l’any, amb els 336 litres que cada família de Sant Celoni havia de pagar per fogatge es podia alimentar un dels seus membres durant 250 dies.

15. ROUSSET, *La consolidation de la dette publique à Barcelone au milieu du XIVeme. siècle*, “Estudios de Historia Moderna”, IV (1954); i A.GARCÍA SANZ, *El censal*, “Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura”, 37 (1961).

16. J. M. PONS I CURI, *Inventari dels pergamins de l’Arxiu Històric “Fidel Fita” d’Arenys de Mar*, Barcelona, 1984, docs. 605, 746, 780, 783, 874, 965, 1.016, 1.659 i 1.664.

17. Ídem, doc. 979.

18. Ídem, doc. 1.014.

tants. Vol dir això que, en cas d'impagament de la pensió, el censaler perjudicat podia procedir judicialment contra els béns hipotecats fins a aconseguir-ne l'execució o embargament en perjudici evident dels vilatans i del seu senyor. Res d'estrany, doncs, que l'autorització del senyor (el comanador de l'Orde de l'Hospital i els Cabrera, en el cas de Sant Celoni) fos necessària per a poder crear i vendre censals, i àdhuc per a redimir-los¹⁹.

Les raons de l'oferta, en aquest context, dins de l'economia pagesa, són fàcils d'entendre. Qui oferta crèdit (ven capital i compra renda) és generalment un pagès dels estrats mitjans i superiors, que està per sobre del nivell d'autosubsistència, paga la contribució a la societat englobant i té un excedent que monetaritza en el mercat. Entre aixecar el nivell d'autoconsum, que segurament aixeca (d'acord amb Chayanov) dintre d'uns límits (condicions d'austeritat), i tendir a l'estalvi, aquest pagès amb el temps deu tendir a primar l'estalvi, que és una mena d'assegurança pel futur. La qüestió és què fer amb el estalvis en una societat en que el diner no té gran valor intrínsec. No imaginem a aquells pagesos amb capacitat o voluntat d'atresorar; més fàcil era, en funció de la força de treball de la família i de les condicions del mercat de treball (salari agrícola), ampliar explotacions, però, com que també aquí hi havia limitacions (sobre la disponibilitat de terres i de mà d'obra, i la demanda del mercat de productes), arribat a un cert sostre, no hi devia haver altre remei que oferir el diner estalviat a canvi de pensions censals. La qüestió llavors era què fer amb les pensions que una família pagesa podia acumular. La destinació de les pensions censals percebudes per les famílies pageses mitjanes i altes gairebé no podia ser altre que aixecar el nivell de consum familiar (que també vol dir pagar els estudis de capellà del fill petit, dotar bé les filles, etc.) i disminuir l'esforç laboral de la família. Així, d'una manera quasi imperceptible, els pagesos més afortunats acabaven adoptant, en part, el mode de vida rendista de la societat englobant. Assolint un cert sostre en l'ampliació d'explotacions, el diner no tenia, doncs, altre valor per a la majoria dels que el posseïen en el món rural que el de potenciar el consum i reduir les fatigues del treball. Per això, perquè no hi havia altres sortides, i pel fet que qui demanava diner era generalment una persona en dificultats, s'explica que s'oferís relativament barat: for o interès del 5 al 7'15%.

4.- Factors determinants de la taxa

Keynes explica que a finals del període que hem estudiat els mercantilistes se n'adonaven, que la taxa d'interès depenia de l'oferta i la demanda de diner, si bé consideraven que, sense lleis limitadores, la taxa tendiria a pujar indègudament, agreujant l'endeutament i obstruint la inversió²⁰. En aquest sentit, el propi Adam Smith creia que si la taxa baixava es facilitava l'eixugament de deutes i es donava sortida a noves inversions²¹. Així, l'interès o for dels censals morts era el resultat d'una tendència espontània a l'ajustament automàtic en funció de la correlació oferta-demanda de diner o el resultat de normes limitadores del preu del diner? Segurament, les dues coses i, a l'economia pagesa, encara un tercer factor. Locke anava més enllà que els mercantilistes quan, admetent els factors oferta-demanda, afegia que el diner tenia un valor d'ús semblant al valor de la terra (identificació entre renda i interès) i un valor de canvi que dependria de la relació entre el diner disponible i els béns comercials²². En l'economia pagesa que estudiem, creiem que el comportament de venedors i compradors de diner i el manteniment relativament baix del for de les pensions, ultra obeir a la influència del mercat urbà del diner i a normes escrites o costums limitado-

19. Ídem, docs. 684, 1.014, 1.659 i 1.663.

20. KEYNES, *Teoria general*, p. 302 i 310-311.

21. Citat per Keynes, p.3 11.

22. Ídem, p. 303 i 304.

res, no va dependre tant de l'oferta i la demanda (que hi depengué) com del valor d'ús que aquella societat donava al diner. Com el valor de les terres, amb les quals s'equiparava, els pagesos no donaven al diner un valor estrictament mercantil sinó més aviat personal: pel pagès gras comprador de censals, el diner tenia un valor equivalent a la millora en el consum i en el benestar familiar, i a la minva de les fatigues del treball. Pel petit pagès en dificultats, el diner del crèdit equivalia a la parcel·la de terra o la quantitat de blat que li mancava per equilibrar la unitat econòmica familiar; per ell era qüestió essencial, de supervivència. Però, justament per això, perquè era qüestió de supervivència, no podia pas comprar el diner a qualsevol preu, compromentent la supervivència familiar. Imaginem, doncs, que, partint de les normes imposades al mercat del diner des de l'exterior, aquestes motivacions i necessitats oposades de creditors i prenedors serien les que en darrera instància farien funcionar el mercat del diner sobre la base d'un preu baix (for del 5 al 7'15%) durant el període estudiat.

De tota manera, els historiadors de l'economia no deixen d'advertir que una baixa de la taxa (com la que sembla que es va produir entre mitjans del segle XIII i mitjans del XIV, quan les lleis contra la usura i la difusió del sistema dels censals morts van abaixar el preu del diner del 16 o 18% al 5 o 7'14%) té en un primer moment efectes negatius, perquè fa disminuir l'oferta de diner al temps que creix la demanda i, en conseqüència, els prestadors reaccionen racionant els fons disponibles per a préstecs, concedint-los als que ofereixen més garanties i sacrificant els grups de més baixos ingressos²³. És possible que alguna cosa d'aquestes hagués passat a pagès i a les viles-mercat on creiem haver detectat la creació d'institucions de crèdit o d'institucions que, ultra altres finalitats, tenien la de concedir crèdits a famílies que en necessitaven i les quals potser no oferien garanties suficients als creditors que habitualment acudien al mercat de censals morts²⁴. Els pagesos, organitzats segurament en associacions semblants a les confraries, participaven en l'administració d'una part dels béns, rendes i cabals de les parròquies, segurament aquelles mateixes riqueses que ells i els seus avantpassats havien donat o cedit a l'Església; hi ha la possibilitat que una part dels diners i béns que les parròquies recollien de la generositat dels feligresos fos administrada per aquests i utilitzada com a caixa de resistència per ajudar a famílies del poble o de pobles veïns, en moments de necessitat. Si la interpretació fos correcta resultaria que, enfront de les necessitats, a l'interior de les petites comunitats rurals s'haurien donat diverses respostes. Una d'elles consistiria a pensar més en termes d'ajut que d'almoïna; és a dir que no es tractaria tant de donar terres i diners de l'Església (i, en cert sentit, de la comunitat) com de fer establiments i comprar censals a gent necessitada de prendre terra en establiment i d'obtenir diner a canvi de vendre pensions censals, i que potser no trobava qui s'hi arriqués. I, posats a fer-ho, fer-ho sense abusar, en condicions, que podien coincidir (for del 5%) o no amb les de mercat. A un cert nivell, i en una societat tan religiosa com aquella, la devoció i l'interès no podien més que confondre's. No és una visió ingènua de la realitat social, perquè, en un sistema social com aquell en que l'Estat, és a dir, la senyoria, era fórmula política drenadora de recursos però no fornidora de serveis, les col·lectivitats havien de trobar fórmules per autoajudar-se. A la base, la parròquia, els rectors de la qual procedien del poble (de l'èlite del poble, per més matís), i s'hi barrejaven, era la institució de dimensió més col·lectiva que podia canalitzar formes d'ajuda mútua. A un nivell més elevat que el poble rural, a

23. D. C. NORTH i R. LEROY MILLER, *El análisis económico de la usura, el crimen, la pobreza, etcétera*, Mèxic, 1976, p. 56.

24. Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), *Quadern d'Aniversaris de Sant Pere de Vilamajor. Llibre de notes de Pere Despujol*, foli, 45; idem, *Manual primer de la doma major*, foli 11; *Pergamins de Sant Pere de Vilamajor*, març, 1539; M. AVENTÍN, *Vilamajor 872-1299. De la fi del sistema antic a la consolidació del feudalisme*, Sabadell, 1990, p. 150 i 151.

la vila-mercat també es trobaven fórmules mixtes, laiques i eclesiàstiques, per a resoldre problemes individuals i col·lectius, relacionats amb qüestions de previsió social, medicina, obtenció de crèdit i exercici de la caritat. L'Hospital de Pobres de Sant Celoni, instituit abans del 1338, va rebre donatius, freqüentment en forma de llegats testamentaris de veïns de Sant Celoni, i segurament també de viatgers malalts que hi van ser acollits i hi van rebre atencions mèdiques. El servei de l'hospital es devia estendre als pobles de la ruralia d'on devien emanar també donatius que l'Església estimulava. Què fer amb els diners de la caritat popular? Comprar censals, és a dir, transformar en compradora de censals una institució que fins llavors (quan es constituïa i necessitava diners) n'havia estat més aviat venedora per mediació de la universitat. Segurament el censal mort era la millor fórmula per a transformar els diners dels donatius en rendes perpètuas, en consonància amb les despeses periòdiques de la institució; va arribar un moment que l'hospital va disposar de molts diners i es va convertir, a escala local, en una poderosa institució financera. Els seus administradors, laics i eclesiàstics, van comprar censals morts de manera ininterrompuda durant els segles XV i XVI (compres dels anys 1408, 1439, 1455, 1487, 1503, 1512, 1514, 1515, 1526, 1529, 1533, 1553, 1558, 1560, 1563, 1564, 1566, 1567, 1570, 1584), en un seguit d'operacions que, considerades des del punt de vista de la institució, podrien significar l'adquisició d'un important paquet de rendes, és a dir, d'ingressos fixos i periòdics, que en garantissin el normal funcionament²⁵. Vist des de l'angle dels venedors de censals, és a dir, dels censataris, també es podria dir que l'hospital de pobres es va lliurar a un seguit d'operacions de concessió de crèdits en profit de gent dels oficis (teixidors, araders, ferrers, paraires, nuncis, mercaders), pagesos, vídues i orfes de Sant Celoni i d'alguns pobles de la rodalia, a la demanda i necessitat dels quals potser no havia acudit el capital privat.

5.- La qüestió del risc

No cal pensar en la baixada del preu del diner, que es va produir entre 1250 i 1350, per a descobrir que els creditors seleccionen la clientela; n'hi ha prou amb saber que els prestadors sempre han valorat el grau de risc a l'hora d'atorgar un préstec.

La qüestió del risc en el crèdit dins del sistema feudal és, però, enganyosa, perquè de la lectura dels contractes de compra-venda de censals morts que hem estudiat sembla deduir-se que els prestadors (en rigor, compradors de censals) van desenvolupar un sistema de subavaluació d'aval que, en cas d'insolvència del censatari, no solament els refea d'una eventual pèrdua del capital sinó que fins i tot els permetia obtenir un "guany de capital". Era, doncs, una situació que no es caracteritzava pel risc del prestador (o censaler) sinó del prestatari (o censatari) que corria el risc de perdre el bé hipotecat (una parcel·la de terra o el propi mas), que era el seu mitjà de vida, per un preu inferior al del mercat, i a vegades d'arrossegar en la caiguda els seus parents i amics avaladors.

El sistema de crèdit a pagès és, doncs, de doble lectura. D'una banda, es ven el diner a un preu (l'interès o for) que sembla relativament baix, com si tàcitament es volgués contenir l'endeutament dintre d'uns límits; per no dir que es pretenia fomentar la inversió. D'altra banda, es penalitza durament la insolvència dels censataris morosos imposant un ajustament traumàtic de les relacions de producció. Els processos d'endeutament, però, eren generalment llargs i irregulars; de manera que, abans de perdre el mas, el pagès endeutat intentava sortir-se'n venent al mercat de treball el possible de la força

25. PONS, *Inventari*, docs. 838, 840, 965, 985, 1.053, 1.215, 1.288, 1.347, 1.358, 1.364, 1.481, 1.527, 1.731, 1.773, 1.803, 1.823, 1.838, 1.861, 1.862, 1.866, 1.892, 2.014 i 2.017.

familiar i al mercat de terres una rera l'altra les parcel·les o peces de terra del mas, si no estaven totes hipotecades i, si ho estaven, prèvia negociació amb el creditor. Així avançava la diferenciació pagesa: per acumulació de terres i rendes i per venda forçada de terres i endeutament.